

ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Касимов Азиз Баходирович

Тошкент давлат юридик университети магистратура талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада фирибгарлик жинояти тушунчаси, унинг таркиби таҳлил қилинган, мазкур жиноятлар учун жавобгарликни такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар билдирилган.

Калит сўзлар: Фирибгарлик, алдаш, ишончни сушистеъмол қилиш, жавобгарлик, жазо.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется понятие мошенничества, его состав, предлагаются предложения и рекомендации по совершенствованию ответственности за данные преступления.

Ключевые слова: Мошенничество, обман, злоупотребление доверием, ответственность, наказание.

ABSTRACT

The article analyzes the concept of fraud, its composition, offers suggestions and recommendations for improving the responsibility for these crimes.

Keywords: Fraud, deceit, breach of trust, responsibility, punishment.

КИРИШ

Мамлакатимизда кейинги вақтларда фирибгарлик жиноятлари сони кўпайиб бораётганлиги ташвишланарли ҳол ҳисобланади. Айниқса, ахборот-коммуникация технологиялари ривожланиб бораётганлиги, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан ҳамда электрон тўлов тизимларидан фойдаланувчилар сони кўпайиб бораётганлиги ўз навбатида ушбу соҳаларда фирибгарлик жиноятлари сони ошишига олиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2022 йил 28 апрелда бўлиб ўтган йигирма бешинчи ялпи мажлисида Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2021 йилда ҳуқуқий тарғибот ва маърифатнинг ҳолати ҳақидаги ахбороти эшитилди. Унда Адлия вазири Русланбек Давлетовнинг айтишича, бугунги кунда аҳоли ҳаётида қандай ҳуқуқий муносабатларда муаммолар бўлаётганлигини таҳлил қилиб бориш, шунга қарата аниқ ва манзилли ишлаш лозим. «Масалан, фирибгарлик, киберфирибгарлик ҳозир авж оляпти. Янги молиявий пирамидалар пайдо бўляпти. Фуқароларимиз кимор ва

бошқа таваккалчиликка асосланган ўйинлар учун жиноий жавобгарлик борлигини билиб туриб ҳам бу йўлдан қайтмаяпти. Ўзбекистонда фирибгарлик сўнгги 4 йилда 4 бараварга, (2018 йилда 6483 та, 2019 йилда, 6321 та, 2020 йилда 10 минг 496 та, 2021 йилда 24 минг 554 та), киберфирибгарлик эса сўнгги 3 йилда 8,3 бараварга кўпайиб, ҳозирда умумий жиноятчиликнинг қарийб 5 фоизига етган», — дейди у (1).

Тадқиқотчи Р.Алтиевнинг таъкидлашича, “PwC халқаро илмий тадқиқот маркази томонидан 2020 йилда ўтказилган тадқиқотларга кўра сўнгги 2 йил ичида дунёнинг етакчи компаниялари иқтисодий жиноятчилик натижасида кўрган зарарининг 47 фоизи фирибгарликка тўғри келиши, жорий йилда эса ушбу компанияларга 42 млрд доллар миқдордаги зарар етказилганлиги сўнгги 20 йилдаги энг юқори кўрсаткич сифатида қайд этилган (2).

Шу сабабдан ҳам бугунги кунда фирибгарлик жиноятлари келиб чиқиши сабабларини таҳлил қилиш, ушбу жиноят учун белгиланган жавобгарликнинг самарадорлигини ўрганиш, ушбу йўналишда қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар таҳлили. Фирибгарлик жинояти учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг (3) 168-моддасида жиноий жавобгарлик белгиланган. Ушбу жиноятни квалификация қилиш масалалари Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг бир қатор қарорларида акс эттирилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисидаги 35-сон қарори (4), 2004 йил 21 майдаги 4-сон Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақидаги қарорларида (5) фирибгарлик жиноятини квалификация қилиш, бу жиноятлар учун жазо тайинлаш масалалари бўйича кўрсатмалар берилган.

Фирибгарлик жинояти учун жиноий жавобгарлик ва уни олдини олишнинг криминалогик масалалари бўйича мамлакатимизда бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, Қ.Р. Абдурасулова (6), Р. Кабулов (7), Ш.Ё. Абдуқодиров, У.М. Мирзаев (8), Р.Имамов (9), Ҳ.Р. Очиллов (10), Р.Алтиев (11) ва бошқаларнинг илмий ишларида ўрганилган.

Тадқиқот методлари. Мақолани ёзишда тизимли таҳлил, мантиқий мушоҳада, қиёсий таҳлил, илмий ишларни шарҳлаш методларидан фойдаланилди.

Гипотезалар. Фирибгарлик жиноятининг замонавий кўринишлари ошиб бораётганлиги бу жиноятга қарши курашишнинг қонунчилик асосларини такомиллаштириш, тайинланган жазо чораларининг самарадорлигини таҳлил қилиш ҳамда жазо тайинлаш, жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш институтларини қайта кўриб чиқиш кераклигини тақозо этади.

Асосий қисм. Фирибгарлик тушунчаси. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддасига мувофиқ, фирибгарлик деганда, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни ёки ўзганинг мулқига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисидаги 35-сон қарорида фирибгарлик жинояти кўринишлари батафсил кўрсатиб ўтилган. Унга кўра, фирибгарлик ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан қонунга хилоф равишда ва текин қўлга киритишда ифодаланиб, бунинг таъсирида мулкдор (унинг вакили), мулкнинг бошқа эгаси ёки ваколатли орган мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга беради, ёинки ушбу мулк ёки унга бўлган ҳуқуқ бошқа шахс томонидан олиб қўйилишига имконият беради.

Фирибгарликнинг объектив белгилари. Объектив белгилар деганда жиноят таркибининг объекти ва объектив томонларини таърифловчи белгилар назарда тутилади. Ушбу жиноятнинг объекти ўзгалар мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни ҳисобланади. Юридик адабиётларда фирибгарликнинг объекти сифатида мулкка бўлган ҳуқуқ, мулкнинг манфаатлар, иқтисодий категория, юридик категория, иқтисодий ва ҳуқуқий категориялар йиғиндиси деган қараш мавжуд. Тадқиқотчи Р.Алтиев эса, “ўзгалар мулкни фирибгарлик йўли билан талон-торож қилишнинг махсус объекти иқтисодиёт соҳасидаги ижтимоий муносабатлар мажмуи; турдош объекти мулкни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлардир” деган хулосага келган. Айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулкни ёки мулкнинг ҳуқуқини муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар фирибгарликнинг бевосита объекти ҳисобланади. Шунингдек, у фирибгарлик айрим турдаги жиноятларни содир этиш усули эканлигини эътироф этиб, бундай турдаги жиноятлар қўшимча объектли жиноятлар бўлиб, мулк ҳуқуқни дахлсизлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар қўшимча объект бўлади, деган нуқтаи назарни илгари сурган” (12).

Жиноятнинг объектив томони – инсон хулқ–атворининг ташқи кўриниши яъни онг ва ирода назорати остида содир қилинадиган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик кўринишидаги ижтимоий хавфли қилмишдир (13).

Юқорида таъкидланганидек, фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан содир этилади. Фирибгарликда алдаш деганда, айбдор томонидан, била туриб, ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёлғон маълумотлар хабар қилиниши ёки иш ҳолати бўйича мулкдор, мулкнинг бошқа эгасига маълум қилиниши лозим бўлган ҳақиқий фактларни яшириш ёхуд бундай шахсларни янглиштиришга қаратилган қасддан содир этилган ҳаракатлар тушунилади.

Фирибгарликда ёлғон маълумотларга жабрланувчини янглиштиришга олиб келиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳолатлар, жумладан, юридик факт ва воқеалар, мулкнинг сифати, нархи, айбдорнинг шахси, унинг ваколати, нияти (масалан, айбдор шахс ўзини мансабдор шахс ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими сифатида кўрсатиши) тааллуқли бўлиши мумкин.

Фирибгарликда жабрланувчини янглиштиришга қаратилган қасддан содир этиладиган ҳаракатлар жумласига, масалан, битим ёки тўлов предметини сохталаштириш, қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ўйнаш чоғида алдов усуллари қўллаш ва ҳ.к. киради.

Фирибгарликда ишончни суиистеъмол қилиш деганда, айбдорнинг мулкдор, мулкнинг бошқа эгаси ёки мулкни учинчи шахсларга бериб юбориш тўғрисида қарор қабул қилишга ваколатли бошқа шахслар билан ишончли муносабатлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиши тушунилиши лозим. Ишончга турли ҳолатлар, масалан, айбдор шахснинг хизмат мавқеи ёки унинг жабрланувчи билан шахсий ёки қариндош-уруғлик муносабатлари сабаб бўлиши мумкин.

Фирибгарликнинг субъектив белгилари. Жиноят таркибининг субъектив томони жиноий қилмишнинг ички томони бўлиб, шахснинг ўзи содир этган ижтимоий хавфли қилмиш ва унинг оқибатларига бўлган руҳий муносабатини кўрсатади. Бунда айбидан ташқари жиноятнинг субъектив томонини таснифловчи» мотив ва мақсад ҳам мавжуд бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 17-моддаси талабига мувофиқ, “жиноят содир этгунга қадар ўн олти ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортиладилар”. Шахсни жиноий жавобгарликка тортишнинг умумий шартларидан бири ижтимоий хавфли қилмишни содир этган вақтда у қонунда белгиланган жиноий жавобгарлик ёшига тўлганлиги ҳисобланади.

Фирибгарлик жиноятининг субъекти бўлиб 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар ҳисобланади.

Жиноят субъектини тавсифловчи аломатлар: жисмоний шахслиги, шахснинг ақли расолиги ва жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлганлигидир (14).

Субъектив томондан фирибгарлик қасддан содир этилади. Агар шахс ўзганинг мулкини ёки унга бўлган ҳуқуқни мазкур мулк ёки ҳуқуқ унга берилиши шарти билан боғлиқ мажбуриятларни бажармаслик ниятида олган ёки эгаллаган бўлса, қилмиш айбдорда ўзганинг мулкини ёки унга бўлган ҳуқуқни қўлга киритишга нисбатан қасд фақат ўзганинг мулки ёки унга бўлган ҳуқуқ қўлга киритилгунга қадар пайдо бўлган ҳолдагина фирибгарлик сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агар ўзганинг мулкини эгаллашга нисбатан қасд айбдорда мулк қабул қилингандан кейин юзага келган бўлса, шахснинг ҳаракатлари фирибгарлик таркибини ташкил этмайди ва муайян ҳолатларни инобатга олган ҳолда ўзганинг мулкини ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш сифатида баҳоланиши мумкин.

Бугунги кунда фирибгарликнинг янгидан-янги турлари пайдо бўлмоқда. Жумладан интернет ахборот тизими орқали бизнес қилиш бўйича таклиф киритиш, пластик карта рақамини турли баҳоналар билан олиш ва ундан маблағларни ечиб олиш, хорижга ишга юборишни ваъда қилиб алдаш орқали маблағларни қўлга киритиш, лизингга автомобиль олиб бериш, хорижий давлатларда ўишга киритиб қўйиш, ўқишини кўчириб бериш соҳаларида ҳужжатларни қалбакилаштириб фирибгарлик қилиш кўпайиб бормоқда.

Бундай жиноятлар кўпайишининг асосий сабабларидан бири сифатида жабрланувчиларнинг ўз эҳтиёжларини тезроқ, белгиланган қоидаларни айланиб ўтиш орқали қондиришга бўлган қарашлари мавжудлиги, тезда бойиб кетиш истагининг кучлилиги, оммавий ахборот воситалари ва интернет тармоғидаги рекламаларга ўта ишонувчанлигини кўрсатиш мумкин.

Ушбу жиноятда такоран содир қилиш ҳолатлари юқорилиги, кўп ҳолларда фирибгарлик жиноятини содир қилган шахсларга нисбатан жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш институтлари қўлланилиши туфайли жазодан қўрқмаслиги билан тавфсифлаш мумкин. Суд-тергов амалиётида бир шахснинг фирибгарлик учун 8-10 мартагача судланганлик ҳолати, ҳатто олдинги қилмишлари учун тергов-суд жараёнлари кетаётган вақтда ҳам фирибгарлик қилмишларини давом эттираётганлар учраётганлиги,

фирибгарлик учун жавобгарлик масаласини такомиллаштиришни тақозо қилади.

ХУЛОСА

Фирибгарлик жинояти учун жавобгарликни такомиллаштириш учун куйидагилар таклиф этилади:

Жиноят кодексининг 168-моддасига телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан ёки электрон тўлов воситаларидан фойдаланиб содир этилган жиноят учун жавобгарлик белгилайдиган ҳамда ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкаларни қалбакилаштириб ёки уларнинг қалбаки эканлигини била туриб, фойдаланиб содир этилган фирибгарликларни алоҳида банд сифатида киритиш;

фирибгарлик жинояти туфайли етказилган зарарларнинг кўп миқдорда эканлиги ва одатда жабрланувчиларга етказилган зарарни қоплаш масаласи қийинчиликлар келтириб чиқараётганлигидан келиб чиққан ҳолда, етказилган зарар қопланмагунига қадар фирибгарлик жиноятини содир қилган шахсларга нисбатан жиноий жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш институтларини қўлламаслик.

REFERENCES

1. <https://daryo.uz/k/2022/04/29/ozbekistonda-firibgarlik-songgi-4-yilda-4-baravarga-kiberfiribgarlik-songgi-3-yilda-83-baravarga-kopaygan-adliya-vaziri/>
2. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент-2020. 3-б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. <https://lex.uz/uz/docs/111453> (мурожаат санаси 30.04.2022)
4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 11 октябрдаги Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисидаги 35-сон қарори <https://lex.uz/uz/docs/3399888> (мурожаат санаси 30.04.2022)
5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 21 майдаги Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақидаги 4-сон қарори. <https://lex.uz/uz/docs/1454894> (мурожаат санаси 30.04.2022)
6. Абдурасулова К.Р. Ответственность за мошенничество и получение кредита путем обмана. //Мустақил Ўзбекистонда фалсафа ва ҳуқуқ фанларининг долзарб муаммолари. –Т.: Фан, 1999. 48-52 б.

7. Кабулов Р. Понятие хищения чужого имущества и его отграничение от смежных составов преступлений. Учебное пособие.- Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 1997. –133 б.
8. Абдуқодиров Ш.Ё. Мирзаев У.М. Мулкни талон-торож қилганлик учун жиноий жавобгарлик. Ўқув кўлланма. –Тошкент: ТДЮИ, 2009. – 156 б.
9. Имамов Р. Зўрлик ишлатмасдан талон-тарож қилиш жиноятлари учун жазо тайинлаш. Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент, 2011 й
10. Очилов Ҳ.Р. Ўзгалар мулкни компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик. Монография // -Тошкент: ТДЮУ нашриёти, 2017. -225 б.
11. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент-2020
12. Алтиев Р.С. Фирибгарликнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент-2020. Б.12
13. Рустамбаев М.Ҳ Жинойт ҳуқуқи курси 1 -том Умумий қисм жиноят ҳақида таълимот Тошкент- 2008. Б 174
14. Рустамбаев М.Ҳ Жинойт ҳуқуқи курси 1 -том Умумий қисм жиноят ҳақида таълимот Тошкент- 2008. Б.259.